

TÜRKİYE'DE SENDİKACILIK HAREKETİ¹

Yıldırım Koç
TÜRK-İŞ Genel Başkan Danışmanı

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından
düzenlenen Türk İşgücü Piyasası ile İlgili Temel
Gelişmeler Semineri'ne Sunulan Tebliğ,
6 Haziran 1997

Giriş

Türkiye'de sendikal örgütlenmelerin tarihi Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanmakla birlikte, sürekli ücretli ve aylıklı sayısının önemli ölçüde artması ancak İkinci Dünya Savaşından sonra gerçekleşti ve sendikal faaliyet için çerçeve mevzuat bu dönemde oluştu. "İşçi" statüsünde çalışan ücretliler (tümüyle olmamakla birlikte, genellikle mavi yakalı işçiler) 1946 yılından itibaren sendika kurma hakkından yararlandılar, ancak grev hakkı 1961 yılına kadar yasaklanmıştı.

1963-1980 döneminde işçiler sendika kurma, toplu pazarlık yapma ve grev yapma haklarını oldukça etkili bir biçimde kullandılar ve bu hakları siyasal haklarla tamamladılar.

Çoğunluğunu beyaz yakalı ücretlilerin oluşturduğu devlet memurları ise toplu pazarlık ve grev haklarından mahrum bırakılmıştı. Memurlar 1965-1971 döneminde sendikalar kurabiliyorlardı. Ancak 1971-1980 döneminde yalnızca sendika dışındaki dernekleri oluşturmalarına izin verildi.

İthal ikameci sanayileşme, ekonomik büyüme, göreceli olarak düşük işsizlik düzeyleri ve Soğuk Savaş döneminde, işçiler ve özellikle de kamu sektöründeki işçiler, yaşama ve çalışma koşullarında önemli iyileştirmelerden yararlandılar.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesinde Sendikalar

12 Eylül 1980 öncesinde "işçilerin" ulusal düzeyde dört önemli sendikal merkezi (konfederasyonu) vardı: TÜRK-İŞ (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu), DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu), HAK-İŞ (Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu), MİSK (Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu).

Siyasal açıdan bakıldığında, TÜRK-İŞ heterojendi, siyasi yelpazenin tümünü içinde barındırıyordu. TÜRK-İŞ, "partilerüstü politika" adı verilen bir çizgi izliyordu. Hükümetlerle zaman zaman çatışma içine girse bile, ana çizgisi Türk devletinin politikaları ile çelişkiye düşmüyordu.

DİSK sosyalist bir yönetim altındaydı ve sosyalist solun değişik kesimleri veya fraksiyonları arasındaki mücadele ciddi iç sorunlara neden oluyordu.

HAK-İŞ'in Milli Selamet Partisi ile yakın ilişkileri vardı ve İslamcı bir sendikacılık kuramı ve uygulaması geliştirmeye çalışıyordu; ancak bunda başarılı olamadı.

MİSK ise Milliyetçi Hareket Partisi'nin işçiler kolu olarak faaliyet gösteriyor ve korporatist bir sendikacılık hareketini savunuyordu. Bu anlayış, "tek ve mecburi sendikacılık" sloganında ifadesini buluyordu.

¹ Uluslararası Çalışma Örgütü ve Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından düzenlenen seminere sunulan tebliğ.

12 Eylül 1980 ve Sonrası: Yeni Koşullar ve Sorunlar

24 Ocak 1980 istikrar programı ve onu izleyen 12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye sendikacılık hareketi tarihinde bir dönüm noktası oluşturmaktadır.

DİSK, HAK-İŞ ve MİSK'in faaliyetleri durduruldu; TÜRK-İŞ'in faaliyetleri ise ciddi biçimde kısıtlandı. HAK-İŞ'in 20 Şubat 1981 tarihinde ve MİSK'in de 23 Mayıs 1984 tarihinde yeniden faaliyete geçmesine izin verildi. MİSK açtığı kampanyalarda başarılı olamadı ve 1988 yılında feshedildi. Diğer taraftan, DİSK'te ve üye sendikalarda yönetici görevlerdeki 1955 kişi gözetim altına alındı ve İstanbul'da askeri mahkemede yargılandı. 1986 yılında bu sendikacıların 261'i 5 yıl 6 ay 20 gün ile 15 yıl 8 ay arasında değişen hapis cezalarına mahkum edildi. Ancak Askeri Yargıtay, Türk Ceza Yasasının 141. ve 142. maddelerinin 1991 yılı Nisan ayında iptal edilmesinden sonra, 1991 yılında, zanlıları beraat ettirdi ve DİSK'in ve bağlı sendikaların yeniden faaliyete geçmesine izin verdi.

TÜRK-İŞ yönetimi askeri darbeyi destekledi. TÜRK-İŞ Genel Sekreteri Sadık Şide Sosyal Güvenlik Bakanı olarak hizmet verdi. Bu durum, TÜRK-İŞ'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na olan üyeliğinin bir süre askıya alınmasına neden oldu. TÜRK-İŞ, başlangıçta Anayasa taslağını eleştirdiyse de, 1982 Anayasası referandumunda tasarı metne karşı tavır almadı ve daha sonraki dönemde, yaygın biçimde Anayasaya destek olarak yorumlanan bu tarafsız görünümlü tavrı nedeniyle sert biçimde eleştirildi.

Ancak, bu tavrına rağmen, TÜRK-İŞ'e bağlı bazı sendikaların faaliyetleri sıkıyönetim yetkilileri veya askeri mahkemeler tarafından durduruldu ve bazı liderler takibata uğradı. 1983 yılının sonuna kadarki dönemde her türlü sendikal faaliyet ya yasaklanmıştı ya da güvenlik güçlerinin sıkı denetimi altındaydı. Tüm grevler yasaklanmıştı. Toplu iş sözleşmelerinin yerini, hükümetin hakimiyeti altındaki Yüksek Hakem Kurulu'nun kararları almıştı. Yüksek Hakem Kurulu, daha önceki 20 yıllık dönemin kazanımlarının büyük bir bölümünü ortadan kaldırdı.

1982 Anayasası ve (atamalı Danışma Meclisi'nde bile görüşülmeden beş üyeli Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen) 2821 sayılı Sendikalar Yasası ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası, temel sendikal hak ve özgürlükleri ciddi biçimde ihlal ediyordu.

Sendikal faaliyete resmen 1984 yılının başında izin verildi; ancak askeri yönetim döneminin mevzuatının katı kısıtlamaları ve hala süren sıkıyönetim uygulaması, sendikaların yürürlükteki yasalardaki haklarını bile kullanmalarını olanaksız hale getirdi. Toplu görüşmeler yapılsa bile, bunlar herhangi bir standarda göre bile özgür değildi.

Bu koşullarda sendikacılık hareketinin üyelerin gözündeki itibarı ciddi biçimde yara aldı. Sivil bir yönetimin oluşmasıyla birlikte özgür sendikacılığın yeniden ortaya çıkacağı yolunda umutlar beslemiş olan sendikacılık hareketi kısa sürede hayal kırıklığına uğradı.

Yönetimdeki Anavatan Partisi emek karşıtı politikaları daha sert biçimde uyguladı. Sendikacılık hareketi, Anavatan Partisi'nin yürürlükteki mevzuatı demokratikleştirme gibi niyetlerinin bulunmadığını kısa sürede keşfetti. Tam tersine, sendikalar açısından durumu daha da kötüleştirecek yeni mevzuat kabul edildi.

Bu yıllarda 24 Ocak 1980 istikrar programının uygulanması muhafazakar partilerin sendikal hareketle ilgili genel tavrını değiştirmişti.

Ekonomik büyüme dönemlerinde muhafazakar partiler sendikacılık hareketini işçilerin özgür iradelerinin meşru bir ifadesi olarak kabul ederken ve temel sendikal hak ve özgürlüklere saygı gösterirken, 1970'li yılların sonlarındaki bunalımdan sonra, bu tavırda radikal bir değişme, yalnızca Türkiye'de değil, fakat aynı zamanda endüstrileşmiş ülkelerde de gerçekleşti.

İşverenler, emek karşıtı politikalar izlemeye, sendikaların meşruiyetini sorgulamaya, sendikaları işyerinden çıkaracak uygulamalara başvurmaya, refah devletini çökertmeye, işçiyi koruyucu mevzuatı uygulamamaya başladılar. İletişim ve ulaştırma teknolojilerinde gerçekleştirilen yenilikler, ulusötesi şirketlerin denetimi altında ve çıkarları doğrultusunda yeni bir uluslararası işbölümünü mümkün kıldı ve bu gelişme ulusötesi şirketlerin gücünü son 20 yıllık dönemde daha da artırdı.

İmalat sanayiinin yeri değişti; öyle ki, 1990'lı yılların ortalarında gelişmekte olan ülkelerdeki imalat sanayi işçilerinin sayısı, endüstrileşmiş ülkelerdekini açtı. Dünyanın imalathanesi artık son 200 yıllık dönemde olan yerler değildi. Yapısal işsizlikteki artış sendikacılık hareketini zayıflattı ve işgücünün daha ucuza alınıp satılmasının koşullarını yarattı. Bu küresel gelişmelerin tümü Türkiye'ye de yansıdı.

Ekonomik büyüme, göreceli olarak düşük işsizlik, ağırlıkla iç pazar için üretim yapan ithal ikameci sanayileşme ve Soğuk Savaş koşullarında inşa edilen endüstriyel ilişkiler sistemi ve sendikalar, bu yeni gelişmeler karşısında büyük bir dönüşüm yaşamak zorunda kaldı.

Türkiye'deki endüstriyel ilişkiler sistemi askeri yönetim döneminde yeniden yapılandırıldı, ancak işçilerin ve sendikaların gerçekleşen bu radikal değişiklikleri kavrayabilmeleri ve yeni koşullara uyum sağlamaya başlamaları 6-7 yıl sürdü. Bu değişim 1986-1987 yıllarında başladı ve 1989 yılında ürünlerini verme noktasına geldi.

Koşullarda yaşanan bu radikal değişimi ve işçilerin ve sendikaların gecikmiş tepkisini gözönüne almadan Türkiye'de sendikacılık hareketinin tutumunu anlamaya ve değerlendirmeye yönelik çabalar başarısız kalacaktır.

İşkolu, meslek, siyasi tutum, etnik köken veya dini inanç ayrımı olmaksızın, tüm ücretlilerin ve aylıklıların hızlı bir yoksullaşması yaşandı. İşçilerin ve sendikaların yeni koşullara uyum sağlamadaki başarısızlığı, işçilerin sendikacılık hareketine ve gücüne olan güvenini sarstı. Giderek artan sorunların çözümü için bireysel çabalar yoğunlaştı.

1980 yılına kadar üyelerinin aktif bir katılımını gerektiren bir mücadele olmaksızın üyelerinin satınalma gücünü artırmada ve yaşama ve çalışma koşullarını önemli ölçüde iyileştirmede oldukça başarılı olmuş olan sendikalar, şimdi güçsüz bir konuma düştü. Bazı sendikalar üyelerini greve çıkarmada bile başarısız kaldılar. Bazı grev oylamaları başarısızlıkla sonuçlandı. Bazı grevlerde ise, işçilerin bazıları greve katılmadı ve sendikalardan ciddi yaptırımlarla karşılaşmadan çalışmaya devam etti. Toplu iş sözleşmelerinde sağlanan ücret artış oranları, enflasyon oranlarının oldukça altında kaldığından, gerçek ücretler gerilemeye başladı.

Karayolları Genel Müdürlüğü'nde istihdam edilen işçilerin ortalama gerçek brüt ücretlerinin indeksi, kamu sektöründeki durumun oldukça güvenilir bir göstergesidir.

Karayolları Genel Müdürlüğü'ndeki işçileri temsil eden sendika olan YOL-İŞ 1980 yılı Ağustos ayı başlarında bir toplu iş sözleşmesi imzaladı; bu sözleşme 1 Mart 1980 tarihinden itibaren yürürlüğe girdi. Bu, başarılı bir toplu iş sözleşmesiydi ve işçiler askeri darbenin olumsuz ekonomik etkilerini yaklaşık 2 yıl sonrasına kadar hissetmediler. Bu toplu iş sözleşmesi uyarınca 1 Mart 1981 tarihinde yapılan ücret artışları gerçek ücretleri daha da artırdı. Ancak 1989 yılı Şubat ayına kadar gerçek brüt ücretlerde hemen hemen sürekli bir gerileme yaşandı. 1989 yılı Şubat ayında gerçek brüt ücret düzeyi, 1980 Mart'ındakinin yüzde 38'i kadardı. 1989 yılındaki toplu görüşmeler ilkbahar boyunca devam etti. Buna göre, gerçek ortalama brüt ücretler daha da geriledi. 1 Mart 1989 - 28 Şubat 1991 döneminde geçerli olacak yeni toplu iş sözleşmesi imzalandığında, ücretler geçmişe dönük olarak 1 Mart 1989 tarihinden itibaren artırıldı ve gerçek ücret düzeyi 68'e yükseldi. Belirli dalgalanmalardan sonra, 1 Mart 1991 - 28 Şubat 1993 dönemi için imzalanan toplu iş sözleşmesi, gerçek ücretleri 1 Mart 1991 tarihi itibarıyla 185 düzeyine yükseltti. Daha sonraki 3 yıllık dönemde yeni gerçek ücret artışları sağlandı ve işçiler 5 Nisan 1994 istikrar programına rağmen, toplu iş sözleşmelerinde ücretlerin fiyatlara bağlanması sayesinde, 1994 yılında gerçek ücret düzeyini koruyabildiler. Ancak, 1995 yılından itibaren, ücret artışlarının fiyatlara bağlanması uygulamasının iptal edilmesiyle, gerçek ortalama brüt ücretler iki yıl içinde yaklaşık Mart 1980 düzeyine geriledi.

Karayolları Genel Müdürlüğü İşçilerinin Ortalama Gerçek Günlük Brüt Ücretleri İndeksi (1980 Mart : 100) ²

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Ocak	77	98	78	68	56	53	50	47	43	73	72	149	172	187	169	125
Şubat	76	93	78	66	55	52	49	45	38	70	68	141	165	176	160	120
Mart	100	128	96	85	82	69	63	59	50	68	88	185	199	228	231	178	134
Nisan	98	126	94	84	78	68	63	57	47	64	83	174	192	218	185	168	126
Mayıs	95	123	93	82	74	67	62	55	46	62	81	169	190	208	169	162	120
Haziran	93	118	91	81	70	67	60	55	45	61	79	164	189	205	167	159	117
Temmuz	91	116	91	80	69	66	59	54	45	59	80	161	187	195	164	155	115
Ağustos	91	114	92	80	67	65	59	54	43	57	78	155	180	190	161	149	110
Eylül	87	107	89	77	66	62	57	62	48	86	86	190	209	230	227	160	124
Ekim	83	105	86	74	63	58	53	59	45	80	81	178	195	215	207	148	116
Kasım	81	102	84	72	61	55	52	55	43	77	77	169	186	202	192	141	111
Aralık	80	101	82	70	59	55	51	50	42	76	76	162	181	195	180	136	107

Yeni Koşullara Uyum Sağlama: Yeni Anlayış ve Yeni Mücadele Biçimleri

Hızlı yoksullaşma, bir süreç içinde, işçilerin ve sendikaların muhalefetine yol açtı. 1986 yılı sonlarındaki NETAŞ grevi bir dönüm noktası oluşturdu. 1987 ve 1988 yıllarında grevler arttı. Geriye dönülüp bakıldığında, bu yıllar, 1980 yılından sonra uykuda olan işçi hareketinin ısınma dönemi olarak görülmektedir.

Daha sonra, Anavatan Partisi'nin 1989 Mart'ındaki yerel seçimlerde yenilgisinin ardından "bahar eylemleri" adı verilen eylemler başladı. Türkiye tarihinde ilk kez, tüm ülke, munislikleriyle ünlü kamu sektörü işçilerinin kitle gösterileri ve protestolarıyla sarsıldı ve şoke oldu.

1989-1993 döneminde sendikalar üyelerinin güvenini yeniden kazanmada, onları meşru kitle eylemleri için seferber etmede ve işgücünün örgütlü kesimlerinin ücretlerinin satınalma gücünü önemli ölçüde artırmada başarılı oldu.

² 1980-1994: YOL-İŞ, 5. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara, 1995, p.333.

İşçilerin 1984-1988 döneminde karşı karşıya buldukları sorunlar, tavırlarda radikal bir değişime yol açtı ve bu değişikliklik bir süreç içinde sendika politikalarına yansdı. İşçiler ve sendikalar, belirli bir zaman aralığıyla, endüstriyel ilişkiler sisteminin üzerine inşa edildiği zeminde ve endüstriyel ilişkiler sisteminde meydana gelen yapısal değişikliğe uyum sağladılar.

Ücretlerin satınalma gücü darbe öncesindeki düzeyin üstüne çıktı. Askeri dönemin kısıtlayıcı mevzuatının büyük bölümü, yüzbinlerce işçi tarafından aynı anda ihlal edildiğinde, fiilen etkisiz kılındı.

Karayolları Genel Müdürlüğü'nce istihdam edilen işçilere ilişkin ortalama gerçek brüt ücret verileri yukarıda verilmişti. İstanbul Sanayi Odası'nın Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşunda katma değerın bölümüşüne ilişkin verileri de bu değişimi göstermektedir.

Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşunda ücretlerin ve aylıkların katma değer içindeki payı 1982 yılında yüzde 52,6 ve 1988 yılında yüzde 33,5 idi ve 1991 yılında yüzde 82,3'lük bir zirveye tırmandı. Daha sonra gerileme başladı. 1994 yılında yüzde 60,7 ve 1995 yılında da yüzde 49,7 oldu.

Ücretlerin ve aylıkların payının dalgalanması özel sektörde daha azdı. 1982 yılında yüzde 42,5 olan bu oran, 1987 yılında yüzde 29,5 oldu ve ardından da 1991 yılında yüzde 55,8 ile zirveye çıktı.

Kamu sektöründe ücretlerin ve aylıkların payındaki değişiklikler ise çarpıcıydı. 1983 yılında yüzde 74,9 iken, hızla 1988 yılında yüzde 35,4'e geriledi ve ardından hızla 1989 yılında yüzde 55,5'e, 1990 yılında yüzde 76,0'ya ve 1991 yılında yüzde 130,4'e fırladı. Bu zirve noktasından sonra 1993 yılında yüzde 105,2'ye geriledi. Bu gerileme 5 Nisan istikrar programı sonrasında daha hızlandı. 1995 yılında yüzde 76 düzeyindeydi ve 1996 yılında da düşmeye devam etti. İstikrar programının ücretler ve aylıklar üzerindeki etkileri kamu sektöründe daha fazla oldu.

En Büyük 500 Sanayi Kuruluşunda Katma-Değerin Bölüşümü (%) ³

	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
500 Sanayi Kuruluşu														
Ücretler ve Maaşlar	52.6	55.5	46.4	40.4	37.9	34.4	33.5	46.6	59.9	82.3	75.0	68.8	60.7	49.7
Faiz	27.6	28.9	22.2	24.6	37.9	38.2	43.9	35.0	30.5	44.0	39.7	36.8	37.7	29.8
Rant	0.4	0.4	0.4	0.5	0.5	0.4	0.3	0.4	0.4	0.8	0.6	0.6	0.7	0.7
Kar	19.4	15.2	31.0	34.5	23.7	27.0	22.3	18.0	9.2	-27.1	-15.3	-6.2	0.9	19.8
Özel Sanayi Kuruluşları														
Ücretler ve Maaşlar	42.5	42.7	38.2	39.4	32.6	29.5	31.8	39.1	48.5	55.8	50.3	48.0	42.2	39.0
Faiz	31.0	29.9	33.1	36.2	45.1	35.1	38.4	30.4	24.8	30.7	25.4	24.8	28.1	29.6
Rant	0.6	0.5	0.7	0.7	0.7	0.5	0.5	0.5	0.5	1.0	0.8	0.8	1.0	0.9
Kar	26.1	26.9	28.0	23.7	21.6	34.9	29.3	30.0	26.2	12.5	23.5	26.4	28.7	30.5
Kamu Sanayi Kuruluşları														
Ücretler ve Maaşlar	68.4	74.9	57.4	41.3	44.3	40.5	35.4	55.5	76.0	130.4	117.5	105.2	91.4	76.0
Faiz	23.0	27.5	7.4	14.6	29.4	41.9	50.1	40.4	38.4	68.4	64.2	57.7	53.6	30.4
Rant	0.2	0.2	0.1	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.3	0.4	0.3	0.3	0.3	0.2
Kar	10.4	-2.6	35.1	43.9	26.1	17.4	14.3	3.9	-14.7	-99.2	-82.0	-63.2	-45.3	-6.6

³ İstanbul Chamber of Industry, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Özel Sayı, September 1996, İstanbul, 1996, p.81.

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun özel sektörde saat başına gerçek işgücü maliyeti indeksleri de benzer bir eğilim sergilemektedir. Bu veriler yalnızca Türkiye'nin en büyük imalat sanayii kuruluşlarındaki 300 bin dolayında ücretliyi kapsamaktadır, bu nedenle, tüm çalışanlar açısından temsil niteliğine sahip değildir.

Ayrıca, "işgücü maliyeti'nin unsurları gibi bazı tartışmalı konular da bulunmaktadır. Ancak, bir zaman serisi olarak, oldukça güvenilirdir.

1981 yılından başlayarak 1986 yılına kadar gerçek işçilik maliyetlerinde sürekli bir gerileme vardır. Bundan sonra, 1987 yılında özel sektördeki grevlerin, 1989 yılından sonraki kitle eylemlerinin ve 1990 ve 1991 yıllarındaki kitle grevlerinin ardından, 1980 yılındakinin iki katına eşit bir zirve noktaya birbirini izleyen üç yıl boyunca ulaşıldı (1991-1993). Daha sonra da gerileme başladı ve gerçek işgücü maliyeti indeksi 1995 yılında 128,2'ye düştü.

Özel Sektörde Ortalama İşgücü Maliyeti / Saat ⁴

Yıl	Toplam İşgücü Maliyeti/Saat (TL,Nominal)	Gerçek İşgücü Maliyeti/Saat İndeksi
1980	181.25	100.0
1981	263.18	106.3
1982	325.40	100.5
1983	397.70	93.4
1984	558.64	88.5
1985	808.32	88.3
1986	1,054.86	85.6
1987	1,622.12	94.8
1988	2,680.48	89.3
1989	5,897.00	115.9
1990	11,082.00	135.9
1991	27,132.00	200.4
1992	45,595.00	198.0
1993	77,018.00	201.3
1994	124,806.00	158.2
1995	195,825.00	128.2

Gerçek ücretlerde büyük bir artışa yol açan değişiklikler şöyledir:

İşçilerin, sorunların çözümü için birlikte eylem konusundaki bilinçlerinde önemli bir gelişme sağlandı.

İşçiler geçmişte siyasal, etnik, dinsel, mesleki ve benzeri nedenlerle bölünmüşlerdi. Ancak 1982-1988 döneminde yaşanan yoksullaşma işçiler arasında bir ayırım yapmadı. Çalışanların tüm kesimlerinin gerçek ücretleri hızla düştü. Tüm işçiler benzer hak ve özgürlüklerden mahrum kaldılar ve bunları yitirdiler.

Bu ortak deneyim, işçiler arasında ortak eylemler konusundaki eğilimi güçlendirdi. Sendika toplantılarında tekrar tekrar vurgulandığı gibi, sınıf kardeşliği, siyasal kardeşliğin, etnik kardeşliğin ve dinsel kardeşliğin önüne geçti. Bu değişiklik, geçmişte aynı işyerinde siyasal rakipler olarak birbirleriyle karşı karşıya gelmiş insanların ortak kitle eylemleri gerçekleştirebilmelerini sağladı.

Türkiye'de geçmişte siyasal parti bağlılığı veya partiye duyulan sempati daima sendika üyeliğinden önde gelirdi; bu durum tersine çevrildi.

⁴ TİSK, 1995 Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti, "1995 Yılı Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti'nin TİSK Araştırma Servisince Değerlendirilmesi, Yay.No.161, Ankara, 1996, s.3.

1980 yılından önce iktidardaki siyasal partinin sempatanlarını hükümetin emek karşıtı davranışlarına karşı harekete geçirmek olanaksızdı. Ancak işçilerin siyasal partilerden beklentileri konusunda yaşadıkları hayal kırıklıklarına bağlı olarak, 1987 yılından başlayarak ve özellikle de 1989 yılından sonra, çalışanların giderek artan bir bölümü için sendika üyeliği siyasal ilişkilerden önce gelmeye başladı.

Böylece, Anavatan Partisi iktidarına karşı gerçekleştirilen bahar eylemleri protestoları sırasında, seçimlerde bu Partiye oy vermiş ve hatta onun için aktif olarak propaganda yapmış olan işçiler, diğer işçilerle birlikte protestolara katıldı. 1995 yılında Doğru Yol Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi, kamu sektörü işçilerinin toplu sözleşme görüşmeleri sırasındaki olumsuz tavırları nedeniyle protesto edildiklerinde, bu iki Partinin sempatanları da hükümete ve sözkonusu Partilere karşı sürdürülen protesto eylemlerine aktif bir biçimde katıldılar.

Çalışanlar arasındaki dayanışmada önemli bir artış sağlandı. İşçiler grevciler için yardım toplama faaliyetlerine gönüllü olarak katıldılar.

Yürürlükteki mevzuata göre grev hakkı ciddi bir biçimde kısıtlandığı için, işçiler, yasallığı oldukça kuşkulu olan ve sorgulanan birçok tür meşru kitle eylemine başvurdular.

Bu eylemlerin en etkili biçimi vizite eylemiydi. Bu eylemde tüm işçiler muayene için hastanelere sevkedilmelerini istiyorlar ve hastaneye kitle halinde yürürken, yolda gösteri yapıyorlardı. İş yavaşlatmaları, kuralına göre çalışma, işe geç gelme, işbaşıda işi durdurma, işyeri işgalleri ve diğer çeşitli eylem ve direniş türleri de, yürürlükteki mevzuatın yasakladığı ve kısıtladığı hakların yerine kullanıldı.

Bazı durumlarda güvenlik güçleri müdahale etmeleri için çağrıldı. Bazı durumlarda işverenler mahkemeye başvurdu. Ancak, çoğu durumda, bu eylemlerin kitlesel niteliği cezalandırmaları önledi ve bu eylemler, yapanlar önemli bir zarar görmeden, devam etti.

1989-1993 döneminde en önemli kitle eylemleri TÜRK-İŞ'in 3 Ocak 1991 tarihindeki genel grevi ve 4-8 Ocak 1991 tarihinde madencilerin Zonguldak'tan Mengen'e yürümeleriydi. 1989 yılında bu eylemler işyerinde ve sendika şubesi düzeyinde başlatılmış ve daha sonra genelleşmişti. 1991 yılından itibaren bu eylemler daha örgütlü hale geldi. Önemli eylemlerin, toplantıların ve gösterilerin hemen hemen tümü TÜRK-İŞ tarafından örgütlendi.

Yürürlükteki mevzuatta grev hakkı üzerindeki çeşitli kısıtlamalara rağmen, grevci işçi ve grevde geçen gün rakamları, darbe öncesi dönemin rekorunun hemen hemen iki katına ulaştı.

12 Eylül 1980 tarihine kadar, bir yıl içinde en fazla işçinin greve çıktığı yıl 1980 idi: 84.832 işçi greve çıkmıştı. Grevde geçen işgünü sayısı ise 1.303.253 idi. 1990 yılında grevcilerin sayısı 166.306 ve grevde geçen işgünü sayısı da 3.466.550 oldu. 1991 yılındaki rakamlar da 164.968 ve 3.809.354 idi. Buna göre, sendikalar, ciddi biçimde kısıtlanmış olan grev hakkını oldukça etkili bir biçimde kullandılar.

Toplu sözleşme görüşmelerinin başarılı bir biçimde sonuçlanmasında halkın ve medyanın desteği önemli bir etmendi.

İşçiler, gerçek siyasal güçlerini olmasa bile, oy güçlerini, kendi yararlarına kullandılar.

1989 yılı Mart ayındaki yerel seçimlerde, Anavatan Partisi'ne oy vermiş işçilerin bazıları tercihlerini değiştirdi ve Anavatan Partisi kullanılan oyların yalnızca yüzde 21'ini alabildi.

Anavatan Partisi, 1991 ilkbaharında, yaklaşmakta olan genel seçimleri de dikkate alarak, işçilerin talepleri konusundaki tavrını değiştirmek zorunda kaldı.

Kamu sektöründe 1989 toplu sözleşme görüşmeleri dalgayı tersine çevirdi. Hemen hemen son on yıllık dönemde ilk kez, gerçek ücretlerdeki gerileme tersine döndü. 1991 toplu sözleşme görüşmeleri sırasında, son on yılda ücretlerin satınalma gücünde meydana gelen kayıplar geri alındı. Ancak, toplu iş sözleşmelerinde yer alan ve 1980-1983 döneminde Yüksek Hakem Kurulu tarafından iptal edilen diğer hak ve özgürlükler yeniden elde edilemedi.

Karşı Saldırı: Yeni İstikrar Programı ve Yeni Sorunlar

Türk ekonomisi 1993 yılında derin bir bunalım içindeydi. Hükümet 5 Nisan 1994 tarihinde yeni bir istikrar programı başlattı. Bu programın ana hatları, Başbakan Tansu Çiller'in 5 Nisan'daki basın toplantısı öncesinde kamuoyuna duyurulmuştu.

TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral de, aynı gün saat 12:30'da bir basın toplantısı düzenledi. Meral, bu istikrar programına kesin bir biçimde karşı çıktı ve bunu, IMF'nin ve Dünya Bankası'nın programı olmakla suçladı. Bayram Meral'in yorumları şöyleydi:

"Açıklanan istikrar programı, uluslararası tekelci sermayenin beyni ve sözcüsü IMF'nin ve Dünya Bankası'nın önerilerinden oluşmaktadır... Böyle durumlarda iki yol vardır. Yollardan biri, bu istikrar programını sessizce kabul ederek, bizim açımızdan yaratacağı zararları çeşitli uzlaşmalarla bir parça da olsa azaltmaya çalışmaktır. İkinci yol ise, meşru ve demokratik gücümüzü harekete geçirerek, bunalımın yükünün, bunalımın sorumlusu olan belirli çevrelerin sırtına yıkılması için mücadele etmektir. Biz, ikinci yolu seçiyoruz."

Demokrasi Platformu da 5 Nisan 1994 günü öğleden sonra toplandı. Demokrasi Platformu'nun açıklamasında şunlar belirtiliyordu:

"Bu tedbirleri sessizce kabul etmeyeceğiz... Bu ülkede yaşayan yurtdaşlar olarak mücadele etmeye kararlıyız. Bu pakete karşı ülke çapında başlayan karşı çıkışı meşru görüyoruz ve destekliyoruz. İşyerimizi koruyacağız. Çalışanları işsizliğe, yoksullaşmaya itecek bu saldırılara karşı tepkiler örgütleyeceğiz."

TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, 6 Nisan 1994 günkü toplantısından sonra istikrar programını aşağıdaki biçimde değerlendirdi ve tüm demokratik kitle örgütlerini bu saldırıya karşı çıkmada yakın bir işbirliği içinde davranmaya ve tüm sendikacıları ve işçileri de Koalisyon Hükümetini oluşturan iki Partiden istifa etmeye çağırdı:

"TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, DYP-SHP Koalisyon Hükümeti tarafından kabul edilen ve 5 Nisan 1994 günü kamuoyuna açıklanan İstikrar Programı'na, temel mantığı, hazırlanış biçimi, amaçları ve öngördüğü uygulama açılarından tümüyle karşıdır."

İlk tepki gösterenler, bu program uyarınca özelleştirilecek kamu işletmelerinin işçileriydi.

Zonguldak kömür madenleri 1994 yılının sonuna kadar ya özelleştirilecek, ya da kapatılacaktı. Genel Maden-İş Sendikası, 9 Nisan 1994 günü kamu işletmelerinin özelleştirilmesini ve tasfiyesini protesto etmek amacıyla Zonguldak'ta büyük bir gösteri düzenledi. Kırşehir'deki bir lastik şirketi olan Petlas özelleştirilecekti. Kırşehir, tarihinin en büyük mitingini 16 Nisan 1994 günü yaşadı ve Petlas işçileri Kırıkkale'ye kadar yürüdü. Petrol-İş Sendikası, Petkim'in özelleştirilmesi planlarını protesto etmek amacıyla Yarımca'da da bir miting düzenledi. Sümerbank Beykoz Deri Fabrikası işçileri Beykoz'da

bir gösteri yaptı. TÜRK-İŞ, enflasyonu ve işsizliği protesto etmek amacıyla, 1969 yılından beri Ankara'daki ilk mitingini 24 Nisan 1994 günü örgütledi.

5 Nisan istikrar programı, Türkiye'de çalışanların yaşamında bir dönüm noktası oldu. Yeni sorunlar ortaya çıktı. O tarihe kadar önem kazanmamış bazı konular ciddi sorunlara dönüştü.

Bunların bazıları aşağıda sunulmaktadır:

Özelleştirmenin ve devletin ekonomideki düzenleyici müdahalesinin sona erdirilmesinin hızlandırılması: Sendikacılık hareketi bir bütün olarak sosyal devleti savunmaktadır ve devletin ekonomik işletmelerini ve genel olarak kamu sektörünü, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu temel amacının hayata geçirilmesinin temel aracı kabul etmektedir. Özellikle sağlık ve eğitimin özelleştirilmesi çalışanların yaşam standartlarını olumsuz biçimde etkilemiştir. Kamu iktisadi teşebbüslerinin satışı konusunda değişik görüşler bulunmakla birlikte, Telekom, enerji santralleri ve benzeri stratejik işletmelerin özelleştirilmesine karşı çıkış konusunda görüşbirliği bulunmaktadır. Özelleştirme çok sayıda işçinin işten çıkarılmasına yol açmıştır. Bazı durumlarda, bu işletmeleri satın alanların ana amacı, bu işlem aracılığıyla değerli arazileri elde etmektir; böylesi durumlarda, işletme tasfiye edilmekte ve tüm işçiler işten çıkarılmaktadır. Diğer taraftan, devletin ekonomideki düzenleyici müdahalesinin sona erdirilmesi ve tüketiciyi koruyucu mevzuatın çok gevşek bir biçimde uygulanması, fiyat artışlarına ve kalite sorunlarına neden olmuştur. İşgücü piyasasına devletin düzenleyici müdahalesinin sona erdirilmesi eğilimleri ise kaçak istihdama yol açmıştır.

Kamuca sunulan mal ve hizmetlerin müteahhitlere ve taşeronlara devri: İş güvencesinin bulunmadığı koşullarda, işin müteahhitlere verilmesi formal sektörde istihdamda azalmaya ve kayıt-dışı ekonomide istihdamda artışa yol açmaktadır. Bu ise sendikasılaştırma ve işçiyi koruyucu mevzuatın fiilen yok edilmesi veya yürürlükten kaldırılması anlamına gelmektedir. Türkiye'nin, istihdam ilişkisinin işverenin girişimiyle sona erdirilmesine ilişkin 158 sayılı ILO Sözleşmesi'ni onaylamış olmasına karşın, ulusal mevzuat, henüz bu uluslararası belge ile uyumlu hale getirilecek biçimde değiştirilmemiştir.

Yerli ve yabancı kaçak işçilik: Resmi kaynaklara göre, kaçak çalıştırılan işçi sayısı 4 milyonu, ücretli ve aylıklı çalışanların yaklaşık yüzde 33'ünü aşmıştır. Türkiye'de yabancıların istihdamı konusunda katı kısıtlamalar ve yasaklar bulunmasına karşın, 1991'den beri kayıt-dışı ekonomide çalışan yabancı işçilerin sayısı önemli ölçüde artmıştır.

İşsizliğin ve eksik istihdamın artması: Tarım ve hayvancılığa ilişkin hükümet politikaları, PKK'nın terörist faaliyetleri ve hükümetin karşı stratejisi, özelleştirme ve Avrupa Birliği ile gümrük birliği, işsizler ordusunu daha da büyütüştür. Geçmişte destek sağlayan aile ilişkilerinin gevşediği koşullarda, işsizler çaresizliğe itilmekte ve herhangi bir ücrete ve en kötü koşullarda çalışmaya hazır hale sokulmaktadır. Kentsel bölgelere artan göçle birlikte, yeni bir tabaka yaratılmıştır: Yeni kent yoksulları. Son derece yoksul olan ve düzenli bir gelirden mahrum bulunan bu insanlar, demokrasi, laiklik ve sendika karşıtı aşırı hareketlerin gelişebileceği bir ortam oluşturmaktadır.

Gümrük birliği ve kitle halinde işten çıkarmalar ve çalışma koşullarının kötüleşmesi: Türk ekonomisi, Avrupa Birliği ile gümrük birliğine pek fazla hazırlık yapmadan girdiğinde, oldukça çok sayıda küçük ve orta ölçekli işletme ya kapatıldı, ya da istihdamını daralttı. Hayatta kalabilenler, yeni yatırım yoluyla üretkenliği artırmak için çok yüksek faizle kredi alamadıklarından, ağırlıkla, işçiyi koruyucu çalışma mevzuatını ve işçi sağlığına ilişkin temel düzenlemeleri gözardı ederek işçilik maliyetlerinden tasarruf yoluna, kaçak işçiliğe

ve fazla mesai ücretinin ödenmediği uzun çalışma sürelerine başvurdular. Tüm bu gelişmeler son yıllarda sendikacılık hareketini zayıflattı.

Sendikasızlaştırma amacıyla işletmelerin faaliyetinin durdurulması: Bazı şirketler, mevzuattaki bazı boşlukları kullanarak, işçileri sendikasızlaştırma amacıyla faaliyetlerini durdurma yoluna gittiler. Benzer bir başka uygulama ise, yine sendikasızlaştırma amacıyla, işletmeleri kağıt üzerinde bölme ve yeniden bölme idi.

Esneklik: İşverenler ve hükümet, tek taraflı bir esneklik kavramından hareketle, sendikaların ve işçilerin, özellikle işyerinde çalışmanın örgütlenmesi konusundaki bazı kazanımlarını ortadan kaldırmaya çalıştılar. Bu çabalar işçi haklarını ve sendikaların faaliyetlerini zayıflatmaktadır.

Güvencesiz istihdam biçimleri artmaktadır: Geçici istihdam, mevsimlik istihdam, süresi belirli istihdam, sözleşmeli emek, kısmi süreli çalışma, işçi kiralama ve diğer atipik istihdam biçimleri teşvik edildi ve sendikalar açısından üye kaydetmede ve sendikal faaliyette önemli bir engel oluşturdu.

Evde çalışma ve sahte kendi-hesabına-çalışmanın diğer biçimleri: Bazı işverenler, işçiyi koruyucu mevzuatın yükümlülüklerinden ve yaptırımlarından kurtulabilmek amacıyla, evde çalışmayı ve sahte kendi-hesabına-çalışmanın diğer biçimlerini aktif bir biçimde teşvik ettiler. Yürürlükteki mevzuata göre bu tür bir ilişki "hizmet akdi" kabul edilmediğinden, bu gerçek işçiler çalışma mevzuatından yararlanamamakta ve temel sendikal haklarını kullanamamaktadır. Çalışanların bu tabakaları arasında sendikal bilincin gelişmesi de çok daha zordur.

Çocuk emeği: Giderek önemi artan bir sorun, çocuk emeği konusundaki tahammül edilemez ve hala daha da kötüleşen durumdur. Kentsel bölgelere becerisiz yetişkin işgücünün büyük çapta göçü, artan işsizlik, çalışan nüfusun yoksullaşması, örgün eğitimin artan maliyeti ve kısa ve uzun vadede giderek azalan parasal getirisi, çocuk emeği olgusunun, özellikle kayıt-dışı ekonomide, artmasına yol açmıştır. Yetişkin işgücünün büyük bir bölümünün yerini alabilecek bu ucuz kaynağın sendikalarda örgütlenmesi olanaksızdır ve bunun ortalama ücretler üzerinde olumsuz bir etkisi vardır.

İşçilere yapılacak ödemelerde gecikme: Sıklığı ve önemi giderek artan bir sorun, ücret zamlarının, ikramiyelerin, fazla mesai ücretlerinin ve diğer yan ödemelerin ödenmesindeki gecikmelerdir. Bu uygulama kamu sektöründe oldukça yaygınlık kazanmıştır. Bazı sendikalar açısından, en önemli görevlerden biri, bu ödemeler için gerekli kaynağın ayrılması ve sağlanmasıdır.

Zorunlu emeklilik uygulamaları: Hükümetler, kamu sektöründeki istihdamı azaltmak amacıyla, gerçek ücretlerin artmasının arkasından zorunlu emeklilik uygulamalarına başvurmaya başladılar. 1987 ve 1988 yıllarında, ücretlerle emekli aylıkları arasındaki çok küçük farka bağlı olarak, emeklilik hakkına kavuşan işçilerin hemen hemen tümü gönüllü olarak emekliye ayrılırdı. Ancak, gerçek ücretlerdeki artışın ardından, aradaki bu fark önemli ölçüde büyüdü ve gönüllü emeklilik eğilimi tersine döndü. Bunun üzerine hükümetler zorunlu emeklilik programlarını başlattılar. Emekli olanların yerine yeni işçi alınmadığından, istihdam edilen işçi ve sendika üyeleri sayıları önemli ölçüde azaldı. Bu uygulama 1996 yılında durduruldu, fakat günümüzde yeniden gündemdedir.

İhracata yönelik serbest bölgeler: Yeni uluslararası işbölümüne bağlı olarak, serbest ticaret bölgelerinin kurulması talebi 1970'li yılların sonlarında tartışılmıştı. Askeri darbe tüm ülkeyi sendikal haklar ve özgürlükler açısından bir serbest ticaret bölgesine dönüştürdü. Buna bağlı olarak, Serbest Ticaret Bölgeleri Yasası ancak 1985 yılında kabul edildi. Bu yasa, belirli bir serbest bölgenin kurulmasından sonraki on yıllık dönemde tüm

grevleri yasaklıyordu. Türkiye'de ihracata yönelik serbest bölgeler büyük önem kazanmış olmamakla birlikte, dünyanın başka bölgelerindeki sendikaların ve işçilerin yaşadıkları tehlikeli uygulamalar daima potansiyel bir tehdit olarak mevcuttur.

Sosyal güvenlik sistemini parçalama ve özel emeklilik programlarını teşvik etme çabaları:

Türkiye'de Sosyal Sigortalar Kurumu sosyal güvenlik sisteminin ana dayanaklarından biridir. Ancak, burada tartışılmayacak çeşitli nedenlere bağlı olarak, bu Kurum hemen hemen iflase sürüklenmiştir. Sosyal devletin çok küçük bazı unsurlarını bile ortadan kaldırma çabası içindeki hükümetler, SSK'nın fonlarını çeşitli biçimlerde kullandılar, askeri darbe sonrasında demokratik olmayan bir yönetim kurulu empoze ettiler, yaygın biçimde görülen yakınlara kollama uygulamalarıyla Kurumu kötü biçimde yönettiler. 1986 ve 1993 yıllarında SSK'nın sağlık kuruluşlarına el konulması ve bunların özelleştirilmesi doğrultusundaki çabalar, sendikaların ve diğer demokratik örgütlerin muhalefetine bağlı olarak, başarısız kaldı. 1988 yılında zorunlu tasarruf fonu kuruldu. Büyük olasılıkla öngörülen, sosyal güvenlik sisteminin ortadan kaldırılması ve onun yerine bireysel güvenlik sistemlerinin ikame edilmesi idi. Bu amaç gerçekleştirilemedi; ancak SSK sağlıklı bir yapıya da kavuşturulmadı. Sendikacılık hareketi, sistemin sigortalılar lehine bir biçimde reforma tabi tutulmasını sağlayamadı. Sendikacılık hareketi yine savunmadaydı; emeklilik hakkı ve tedavi hakları konusundaki yasal hakları korumaya çalışıyordu. Diğer taraftan, sağlanan hizmetin ve gerçek emekli aylıkları düzeyinin sürekli düşüşünü önlemek amacıyla ciddi eylemlere girmeye de niyetli değildi.

Sendika karşıtı propaganda: Kitle eylemlerinin ve gerçek ücretlerin artmasının ardından, sendikalı işçileri nüfusun diğer kesimlerinden tecrit etmek amacıyla sistematik bir propaganda sürdürüldü. Özellikle TÜRK-İŞ ile Hükümetin karşı karşıya geldiği dönemlerde, sorumlu görevler üstlenen bazı kişiler devlet memurlarının, emeklilerin, küçük esnaf ve sanatkarın ve küçük köylülerin sendikalara karşı düşmanlığını provoke etmeye bile çalıştılar. Sendikalar, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'nun yönetim kurumunda, askeri yönetim döneminde kabul edilen bir yasa uyarınca daha önceki temsil uygulamasının ortadan kaldırılması nedeniyle, temsil edilmemektedir. Diğer taraftan, 13 Nisan 1994 tarih ve 3984 sayılı Yasa uyarınca, sendikaların televizyon kanalı veya radyo istasyonu kurmaları veya bunlara ortak olmalarına izin verilmemektedir. Bu anti-demokratik yasağın sürdürülmesi, sendikacılık hareketinin sorunlarını daha da ağırlaştırmaktadır.

Post-Fordizm tartışmaları: Yeni teknolojilerin endüstriyel ilişkiler üzerindeki etkisi konusunda önemli miktarda literatür bulunmakla birlikte, Türkiye'deki deneyimden hareketle, bunların önemli ölçüde abartıldığı görüşündeyim. Türkiye'de Japon endüstriyel ilişkiler sisteminin taklit edilmesi çabalarının da çok sınırlı kapsamı ve etkisi olmuştur.

Yeni Koşullarda Zıtlasma

Türkiye'deki sendikacılık hareketi son yıllarda, yaşama ve çalışma koşullarını daha da geliştirmeyi kenara koyarak, bazı saldırıları karşılamak zorunda kaldı. Sendikacılık hareketi 1993 yılı sonlarından beri savunmadadır. Yukarıda belirtilen sorunların bazıları, hükümet ile sendikalar arasında ciddi zıtlasmalara yol açtı.

İlk zıtlasma, hükümetin, kamu kesiminde toplu iş sözleşmeleri uyarınca ödenmesi gereken dördüncü dilim ücret zamlarını vermektен kaçınması çabalarıyla ilgiliydi.

Bu, hükümet açısından daha önce örneği bulunmayan bir davranıştı. 12 Temmuz 1994 günü yaklaşık bin sendikacının bu tutumu protesto etmek amacıyla Başbakanlık'a yürümesinin ardından, 20 Temmuz 1994 günü ülke çapındaki ilk genel iş durdurma eylemi yapıldı. Demokrasi Platformu TÜRK-İŞ'in bu eylemini aktif bir biçimde destekledi. Hükümet önerisini geri çekti ve, belirli bir gecikmeyle de olsa, yürürlükteki toplu iş sözleşmelerinin öngördüğü ücret zamlarını uyguladı.

İkinci önemli zıtlasma, 1995 bütçe kanunu tasarısıyla ilgiliydi.

Hükümet bütçe kanunu tasarısında kamu sektörü işçilerinin bazı temel haklarını kısıtlamayı önerdi. Onbinlerce işçinin statüsü devlet memuruna dönüştürülecek, ücretleri de, benzer konumdaki devlet memurlarının aylıkları onların ücretlerine yetişinceye kadar, dondurulacaktı. Bu kişiler toplu pazarlık ve grev haklarından da mahrum bırakılacaktı.

6772 sayılı Yasa uyarınca kamu sektörü işçilerine her yıl ödenen 52 günlük ücret tutarındaki ikramiye kaldırılacaktı. Geçici işçilerin yıllık çalışma süresi üç ayla sınırlandırılacaktı. Bu uygulama geçici işçileri temel sosyal güvenlik yardımlarından mahrum bırakacaktı.

26 Kasım 1994 tarihinde yaklaşık 100 bin işçi Atatürk'ün Anıtkabirine ve ardından Parlamento'ya yürüdü. Bu, sendikacılık hareketi tarihinde Parlamento'ya ikinci yürüyüşü. Yasa tasarısı değiştirildi ve bu hükümler kaldırıldı. Böylece, bu yürüyüş, sendikaların gösteriler yoluyla hükümeti emek karşıtı bir tasarımı geri çekmeye zorlayabildiği ilk olay oldu.

Üçüncü önemli zıtlasma hükümetin 1995 yılı Nisan ayındaki sosyal güvenlik reform programıyla ilgiliydi.

1995 yılı Nisan ayında Sosyal Sigortalar Yasası'nı değiştirecek bir yasa tasarısı Bakanlar Kurulu tarafından görüşülmek üzere Parlamento'ya sunuldu. Bu tasarı emeklilik hakkında ve diğer sosyal güvenlik haklarında ciddi kısıtlamalara gidilmesini öngörüyordu. TÜRK-İŞ, 30 Nisan 1995 günü İzmir'de ve 21 Mayıs 1995 günü de Rize'de büyük mitingler düzenledi ve yasa tasarısının Parlamento'da görüşülmesi durumunda ülkenin diğer bölgelerinde de yeni gösterilere ve diğer eylem türlerine başvurma tehdidinde bulundu. Tasarı geri çekildi.

Dördüncü önemli zıtlasma, yaklaşık 600 bin kamu sektörü işçisinin toplu sözleşme görüşmelerine ilişkindi.

Kamu sektörü toplu iş sözleşmelerinde 1989 yılından beri ücretler fiyat artışlarına bağlanmıştı. TÜRK-İŞ, 1995 yılında, toplu sözleşme görüşmelerinin kapsamı içindeki üye sendikalar adına, bir önceki toplu iş sözleşmesinin son çeyreği olan son altı aylık dönemdeki satınalma gücü kaybını telafi edecek ücret artışları talep etti. Bu, işçilerin yaklaşık yarısı için yüzde 40,0, diğer yarısı için de yaklaşık yüzde 52,2 oranında bir zam demektir.

Hükümet ise 10 Temmuz 1995 günü yıllık yalnızca yüzde 5,4'lük bir artış önerdi. TÜRK-İŞ bu teklife gösterilerle yanıt verdi. Bu gösterilerin en büyüğü 5 Ağustos 1995 günü Ankara'da gerçekleşti: Emeğe Saygı Yürüyüşü ve Mitingi. 8 Ağustos günü de gece işyerlerini işgal etme kararı alındı.

Bundan sonra, bazı küçük eylemlerin ardından, yasal grevler 8 Eylül günü ve daha sonraki haftalarda başladı ve grevlerin kapsamı dışındaki işçiler çeşitli diğer eylemlerle bu grevleri desteklediler.

Bu zıtlaşmanın bir sonucu olarak, CHP hükümetten çekildi. Tansu Çiller tarafından kurulan azınlık hükümetinin 15 Ekim 1995 günü Parlamento'da güven oylaması vardı. Ülkenin dört bir tarafından 100 bini aşkın işçi, çeşitli engelleri ve bazan güvenlik güçlerinin barikatlarını aşarak Ankara'ya geldi. DSP, uyuşmazlığın sonuçlandırılmaması durumunda güven oyu vermeyeceğini açıkça bildirdi. Güven oylaması Tansu Çiller için başarısızlıkla sonuçlandı.

Türkiye tarihinin en büyük grevleri olan grevler 27 Ekim 1995 tarihinde sona erdi. İşçiler, satınalma güçlerinde, toplu iş sözleşmesinin son çeyreğindeki kayıp hesaba katılmadan, 1994-1996 döneminde satınalma güçlerinin yaklaşık yüzde 45'inin kaybına yol açacak olan bir anlaşmayı kabullenmek zorunda kaldılar.

Beşinci önemli zıtlasma, 1988 yılı Nisan ayından beri uygulanmakta olan zorunlu tasarruf fonuna ilişkindi.

10'dan az sayıda ücretli çalıştıran özel sektör işyerlerinde çalışanlar hariç, kamu sektöründeki tüm ücretli ve aylıklılar ile özel sektördeki ücretli ve aylıklılar bu programın kapsamındadır. Bu programa göre, ücretliler brüt ücretlerinin yüzde 2'sini öderken, işverenler de ücretlinin ücretinin yüzde 3'üne eşit miktarda bir katkıda bulunmaktadır. Bu fon hükümetin doğrudan ve tam denetimi altındadır.

Hükümetler 1996 yılında bu sistemi tasfiye etmeye çalıştılar; ancak birikmiş tasarrufların ödenmesine ilişkin kesin tarihler belirlemediler. Sendikalar, yüzde 3'lük işveren katkısının gerçekte işgücü maliyetinin bir parçası olduğunu belirterek, sistemin tasfiyesi durumunda bu bölümün de ücretlere eklenmesini talep ettiler ve birikmiş miktarın üç ay içinde ödenmesini istediler. Ülkenin çeşitli bölgelerinde bazı toplantılar ve gösteriler örgütlendi.

Bu özellikle önemli bir konuydu, çünkü bu konu, sendika üyesi olsunlar olmasınlar, tüm devlet memurlarını ve işçilerin büyük bir bölümünü biraraya getiriyordu. Sendikalar, bu fırsattan yararlanarak çalışanların büyük bölümünü arkalarına aldılar ve hükümetin, sendikaları toplumun diğer kesimlerinden tecrit etme çabalarına karşı koydular.

28 Ağustos 1996 tarihinde kabul edilen bir yasa, sendikacılık hareketinin taleplerine tamamiyle zıt hükümler içeriyordu. TÜRK-İŞ, büyük gösteriler ve diğer eylemler öncesinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile görüştü ve S.Demirel, sözkonusu yasayı yeniden görüşülmek üzere Parlamento'ya geri gönderdi. Konu hala beklemededir.

Altıncı önemli gösteri ve eylem dizisi ise siyasal nitelikteydi.

1996 yılı Kasım ayındaki Susurluk kazasından sonra, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ile yakından bağlantılı çetelerin ve silahlı aşiretlerin devleti kendi yararlarına kullanma çabaları ortaya çıktı. Diğer taraftan, bazı yasadışı dini tarikatların devlet gücünü ele geçirme, laikliği yok etme ve dine dayalı bir devleti yeniden kurma ve böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerini değiştirme çabaları da açıklık kazandı. TÜRK-İŞ, 5 Ocak 1997 tarihinde, yaklaşık 200 bin kişinin katılımıyla bir yürüyüş ve toplantı örgütledi. Sendikalar, Türkiye Cumhuriyeti'nin bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunması, insan haklarının savunulması ve demokratik ve laik sosyal hukuk devleti için nüfusun büyük çoğunluğunu arkalarına almaya çalıştı.

Belirtilen bu önemli zıtlasmalar ve diğer bazı uyuşmazlıklar son yıllarda Türkiye tarihinin en büyük eylemlerine yol açtı.

Hükümetler, Ekonomik ve Sosyal Konsey gibi üçlü kurumların işleyişini teşvik etmek yerine, tek başına hareket etmeyi tercih ettiler ve sendikacılık hareketi ile Hükümet arasında zıtlasmalara neden oldular. Sendikacılık hareketi ise, bir bütün olarak bakıldığında, geçmişin mevzuata ilişkin kazanımlarını korumada başarılı oldu.

Diğer taraftan, sendikalar, satınalma güçlerini korumada ve askeri yönetim döneminin genel olarak mevzuatta ve özel olarak da çalışma mevzuatındaki anti-demokratik kalıntılarının demokratikleştirilmesinde başarılı olamadılar. Ancak, kitle eylemleri

aracılığıyla, yasallığı tartışmalı bazı eylemlerde çeşitli yaptırımların uygulanmasını önlediler.

Türkiye'de Sendikal Hak ve Özgürlükler ve Onaylanmış Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmeleri

Sendikalara ilişkin temel mevzuat, 1982 Anayasası, 2821 sayılı Sendikalar Yasası, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası ve 1475 sayılı İş Yasası'dır. Bu yasalar ve diğer yasalarda, yönetmeliklerde ve kararnamelerdeki birçok hüküm, temel sendikal hak ve özgürlükleri ihlal etmektedir.

Türkiye 36 Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesini onaylamıştır. Ancak Türkiye hükümetleri temel sendikal hakları ve işçi haklarını ihlal ettiği için Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından sürekli olarak eleştirilmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün denetim organları Türkiye Hükümetini öncelikle Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 87 sayılı Sendika Özgürlüğüne ve Örgütlenme Hakkının Korunmasına İlişkin Sözleşmesini, 94 sayılı Bir Amme Makamı Tarafından Yapılan Mukavelelere Konulacak Çalışma Şartlarına İlişkin Sözleşmesini, 98 sayılı Teşkilatlanma ve Kollektif Müzakere Hakkı Prensiplerinin Uygulanmasına İlişkin Sözleşmesini, 111 sayılı İş ve Meslek Bakımından Ayırım hakkında Sözleşmesini, 151 sayılı Kamu Hizmetinde Örgütlenme Hakkının Korunmasına ve İstihdam Koşullarının Belirlenmesi Yöntemlerine İlişkin Sözleşmesini ve 158 sayılı Hizmet İlişkinine İşveren Tarafından Son Verilmesi hakkında Sözleşmesini ihlal ettiği için ciddi biçimde eleştirmiştir.

Her yıl, Sözleşmelerin ve Tavsiye Kararlarının Uygulanması Konusundaki Uzmanlar Komitesi'nin Uluslararası Çalışma Konferansı'na sunduğu raporlar, Uluslararası Çalışma Konferanslarının Standartların Uygulanması Komitesi'nin raporları ve Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi'nin raporları, Türkiye Hükümetleri tarafından temel sendikal hakların ihlal edildiği konusunda birçok değerlendirme, görüş ve karar içermektedir.

Türkiye, 1983 yılında 98 ve 111 sayılı Sözleşmeleri ve 1989 yılında da 111 sayılı Sözleşmeyi ihlal ettiği için Uluslararası Çalışma Konferansı Standartların Uygulanması Komitesi'nin nihai raporunda özel bir paragrafta ele alınmıştır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün denetim organları tarafından Türkiye'deki çalışma mevzuatına ilişkin en kapsamlı eleştiri, Uluslararası Çalışma Örgütü Anayasasının 24. maddesi uyarınca TÜRK-İŞ'in Türkiye Hükümeti aleyhinde 87 sayılı Sözleşmenin ihlali iddiasıyla yaptığı şikayet başvurusuna ilişkin 1996 yılındaki Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi raporudur⁵.

Türkiye'de 1997 Yılında Sendikalar

2821 sayılı Sendikalar Yasası'na göre, işyeri ve meslek sendikaları ile bölgesel sendikaların ve aynı işkolundaki sendika federasyonlarının ve belirli bir bölgedeki sendika birliklerinin kurulması yasaktır. Sendikalar ancak belirli bir işkolunda ulusal düzeyde faaliyet göstermek üzere kurulabilir. İşkolları, Yasa'da belirlenmiştir. 28 işkolu vardır. Çeşitli işkollarında faal olan sendikalar, sendika konfederasyonları kurabilir.

İlgili Yasa'ya göre, sendika üyeliği için başvuru noter tarafından kaydedilmek zorundadır ve bu üyelik başvurusunun kabul edilmesinden sonra, üye formunun bir kopyası sendika

⁵ ILO, Reports of the Committee on Freedom of Association, "Cases Nos.1810 and 1830: Representation Made by the Confederation of Turkish Trade Unions (TÜRK-İŞ) under Article 24 of the ILO Constitution Alleging Non-Observance by Turkey of the Freedom of Association and Protection of the Right to Organize Convention," **Official Bulletin**, Vol.LXXIX, Series B, No.1, s. 146-165.

tarafından Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na sunulacaktır. Böylece, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, en azından kuramsal olarak, sendika üyelerinin tam listesine sahiptir.

Ancak, iş değişiklikleri, işten çıkarmalar, emeklilik, ölüm ve sendika üyeliğinden istifalar aynı özenle kayda geçirilmediğinden, Bakanlığın yılda iki kez yayınladığı istatistikler sendika üyeliğini giderek daha fazla abartmaktadır.

Son yıllardaki çeşitli uygulamalar nedeniyle "işçi sendikalarının" aidat ödeyen üye sayısında bir azalma görülmekle birlikte, Bakanlığın resmi verileri bir artış bulunduğunu ve 1997 yılı Ocak ayında sendikalaşma oranının yüzde 66 olduğunu iddia etmektedir, ki bu iddia tamamiyle dayanaksızdır.

Bakanlık verilerine göre, Türkiye'deki işçilerin sayısı yalnızca 4.111.200 idi. Ancak, en güvenilir kaynağa, 1990 nüfus sayımına göre, Türkiye'de 8.990.727 ücretli ve aylıklı çalışan vardı. Bu rakamın yaklaşık 2 milyonu devlet memuru veya sözleşmeli personel statüsünde istihdam ediliyordu. Geride kalan 7 milyon, 2821 ve 2822 sayılı yasalara göre temel sendikal hakları kullanma hakkına sahipti ve bunların yalnızca yaklaşık 1,3 - 1,4 milyonluk bölümü sendikalıydı.

Ancak, Bakanlığın resmi verilerine göre, Türkiye'de 1997 yılı Ocak ayında 2,7 milyon sendika üyesi vardı. İşkolu ve sendikalara göre farklılık olsa bile, resmi istatistiklerde belirtilen rakamların yarısının alınması, gerçek aidat ödeyen üye sayısına ilişkin çok kaba bir tahmin olacaktır. Bu toplam rakamın yaklaşık yüzde 75'i TÜRK-İŞ sendikalarında, yaklaşık yüzde 2'lik bölümü bağımsız sendikalarda ve MİSK sendikalarında örgütlüdür. Geride kalan bölüm ise DİSK ve HAK-İŞ'e bağlı sendikalar arasında bölüşülmüş durumdadır.

Kamu çalışanları sendikaları da ulusal düzeyde 4 üst örgütün çatısı altındadır: KESK (Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu), Türkiye Kamu-Sen (Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu), Memur-Sen (Memur Sendikaları Konfederasyonu) ve Demokrat Kamu-İş (Demokrat Kamu-İş Kolu Sendikaları Konfederasyonu). Sendikaların üyelik iddiaları ve çeşitli gözlemler dikkate alındığında, çok kabaca, yaklaşık 500 bin kamu çalışanının bu sendikalarda örgütlendiği sonucuna varılabilir. KESK yaklaşık 300 bin, Türkiye Kamu-Sen yaklaşık 150 bin kamu çalışanını temsil etmektedir. Geride kalanlar ise Memur-Sen ve Demokrat Kamu-İş arasında bölüşülmektedir.

Özet olarak, Türkiye'de sendikalaşma oranı yaklaşık yüzde 22-23'tür. Son yıllarda, kamu çalışanları sendikalarının üyelikte sağladığı kazançlar, "işçi sendikalarının" üyelik kayıplarını fazlasıyla telafi etmektedir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 17 Ocak 1997 tarihli resmi istatistiklerine göre, TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalar ve bunların üye sayıları aşağıda sunulmaktadır: Tarım-İş (tarım, 45.581), Orman-İş (orman, 83.883), Türkiye Maden-İş (madencilik, 63.672), Genel Maden-İş (madencilik, 44.807), Petrol-İş (kimya ve petrol, 81.412), Tekgıda-İş (gıda, 190.225), Şeker-İş (şeker, 35.319), Teksif (tekstil, 285.547), Deri-İş (deri, 16.489), Ağaç-İş (ağaç, 14.117), Selüloz-İş (kağıt fabrikaları, 16.499), Basın-İş (basım, 5.328), Basisen (bankacılık, 43.237), BASS (bankacılık, 12.530), T.Çimse-İş (çimento-cam, 59.707), Kristal-İş (çimento-cam, 17.624), Türk Metal (metal işleme, 219.866), Dokgemi-İş (tersaneler, 5.852), T.Yol-İş (inşaat, 195.433), Tes-İş (enerji, 120.856), Tezkoop-İş (ticaret-büro, 49.499), T.Koop-İş (ticaret-büro, 41.449), Tümtis (karayolu taşımacılığı, 8.464), Demiryol-İş (demiryolu taşımacılığı, 29.939), Türkiye Denizciler Sendikası (deniz taşımacılığı, 12.557), Hava-İş (hava taşımacılığı, 12.238), Liman-İş (limanlar, 7.694), T.Haber-İş (haberleşme, 38.492), Sağlık-İş (sağlık, 15.209), Toleyis (otel ve restoran, 31.710), T.Harb-İş (savunma,

32.806), Türkiye Gazeteciler Sendikası (gazetecilik, 4.349), Belediye-İş (belediyeler, 169.046).

Bakanlığın en son resmi istatistiklerine göre, DİSK'e bağlı sendikalar ile bunların üye sayıları aşağıda sunulmaktadır: TİS (tarım, 225), Yeraltı Maden-İş (madencilik, 31), Lastik-İş (kimya ve petrol, 23.833), Petkim-İş (kimya ve petrol, 19.310), Gıda-İş (gıda, 25.161), Tekstil (tekstil, 50.374), Deri-İş (deri, 1.721), Asis (ağaç, 621), Tümka-İş (kağıt fabrikaları, 2.703), Basın-İş (basım, 3.096), Bank-Sen (bankacılık, 14.844), Cam Keramik-İş (çimento-cam, 23), Birleşik Metal-İş (metal işleme, 61.707), Limter-İş (tersaneler, 73), Devrimci Yapı-İş (inşaat, 17), Tekges-İş (enerji, 35), Sine-Sen (sinema, 31), Sosyal-İş (ticaret - büro, 28.913), Nakliyat-İş (karayolu taşımacılığı, 8.083), Yeni Haber-İş (haberleşme, 45), Dev Sağlık-İş (sağlık, 718), Oleyis (otel ve restoran, 25.911), Aster-İş (savunma, 22), Genel-İş (belediyeler, 43.596).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı HAK-İŞ'e bağlı sendikaların üyeliği konusunda aşağıdaki bilgiyi vermektedir: Öz Tarım-İş (tarım, 475), Öz Gıda-İş (gıda, 73.761), Öz İplik-İş (tekstil, 72.696), Öz Ağaç-İş (ağaç, 7.896), Öz Çelik-İş (metal işleme, 91.353), Öz Sağlık-İş (sağlık, 160), Hizmet-İş (belediyeler, 76.646).

MİSK 1994 yılı Ocak ayında BİSK (Birleşik İşçi Sendikaları Konfederasyonu) adıyla yeniden kurulmuştu. Ancak ismi kısa süre sonra MİSK (Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu) olarak değiştirildi. MİSK'in kurucusu sendikalar Yeni Bes-İş (enerji, 2.942), Tek Tarım-İş (tarım), Genel Deri-İş (deri), Türk Genel-Sen (belediyeler, 983) ve Tek Yapı-Sen'dir (inşaat). Bakanlığın en son verilerine göre, yalnızca Yeni Bes-İş ve Türk Genel-Sen'in üyeleri bulunmaktadır.

KESK 11-12 Kasım 1995 tarihlerinde kuruldu. KESK'e üye kamu çalışanı sendikaları ve iddia edilen üyelik rakamları (ki, bir parça abartılmışa benzemektedir) şöyledir: Eğitim-Sen (eğitim, 99.104), Tüm Bel-Sen (belediyeler, 50.000), Tüm Maliye-Sen (maliye, 25.000), Haber-Sen (haberleşme, 30.000), Enerji Yapı Yol-Sen (enerji ve inşaat, 30.801), SES (sağlık, 70.000), Tarım-Sen (tarım, 10.400), Maden-Sen (madencilik, 7.000), BTS (taşımacılık, 10.185), Tüm Sosyal-Sen (sosyal güvenlik, 9.032), Tüm Yargı-Sen (adalet, 7.180), Or Kam-Sen (ormancılık, 12.000), Şeker-Sen (şeker, 1.716), Emek-Sen (sosyal güvenlik, 1.550), Tüm Banka-Sen (bankacılık, 2.400), ÖES (üniversite eğitim personeli, 1.578), Bem-Sen (belediyeler, 6.800), Kültür-Sen (Kültür Bakanlığı, 3.100), Tüm Gıda-Sen (gıda, 2.700), Asim-Sen (savunma, 7.000), Genel Sanayi-Sen (endüstri, 2.200), Lim-Sen (limanlar, önemsiz), Turizm-Sen (turizm, 751). KESK, Ekim 1996 itibarıyla toplam 391.497 üyeye sahip olduğunu iddia etmektedir.

Türkiye Kamu-Sen 1992 yılında kuruldu. Üye kamu çalışanı sendikaları şöyledir: Türk Haber-Sen (haberleşme), Türk Eğitim-Sen (eğitim), Türk Sağlık-Sen (sağlık), Türk Büro-Sen (büro hizmetleri), Türk Tarım Orman-Sen (tarım ve ormancılık), Türk Genel Hizmet-Sen (belediyeler), Türk Enerji-Sen (enerji), Türk Ulaşım-Sen (taşımacılık), Türk İmar-Sen (inşaat), Türk Banka-Sen (bankacılık), Türk Asim-Sen (savunma).

Memur-Sen 1995 yılında kuruldu. Üyesi bulunan kamu çalışanı sendikaları şöyledir: Eğitim-Bir (eğitim), Bem-Bir-Sen (belediyeler), Sağlık-Bir-Sen (sağlık), T.Birlik Haber-Sen (haberleşme), Sağlık-Sen (sağlık), Enerji-Bir-Sen (enerji), Kamu Büro-Sen (büro hizmetleri), Öz-Büro-Sen (büro hizmetleri), Tok-Sen (tarım ve ormancılık), Belediye-Sen (belediyeler). Memur-Sen yaklaşık 100 bin dolayında üyeye sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu, gerçek rakamın oldukça üstünde gözükmektedir.

Demokrat Kamu-İş 1995 yılında kuruldu. Kurucu sendikalar DES (eğitim), DİS (idari hizmetler) ve DESHİS (sağlık) idi.

TÜRK-İŞ ve DİSK, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (ICFTU), Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu Asya ve Pasifik Bölge Örgütü'nün (ICFTU-APRO), Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'nun (ETUC) ve OECD Sendikalar Danışma Komitesi'nin (OECD-TUAC) üyesidir. HAK-İŞ 1993 yılında ICFTU ve ETUC'a üyelik için başvurdu. TÜRK-İŞ bu başvuruya karşı çıktı; gerekçe olarak da, HAK-İŞ'in temel amaçları arasında ülkenin ve devletin demokratik, cumhuriyetçi ve laik niteliklerinin korunmasının bulunmadığını ileri sürdü. Bu konu ICFTU Yönetim Komitesi toplantısında birkaç kez tartışıldıysa da, bu başvuru konusunda henüz nihai karar beklemektedir. ETUC Yönetim Komitesi ise nihai bir karar amacıyla konuyu ele almadan önce HAK-İŞ'in ICFTU ile ilişkilerini gözlemektedir. KESK ise 1996 yılında ICFTU'ya üyelik için başvurmuştur.

İşkolu sendikaları uluslararası işkolu federasyonlarının üyesidir. Kamu çalışanları sendikalarından yalnızca KESK'e bağlı sendikaların bu uluslararası örgütlerle üyelik ilişkisi bulunmaktadır.

Farklı sendika konfederasyonları arasındaki işbirliği 1980 yılından önce pek yaygın değildi. 1989 yılından itibaren işbirliği ve dayanışma artmaya başladı. 1993 yılı Kasım ayında, "Çalışanların Ortak Sesi, Demokrasi Platformu" adıyla gayriresmi bir üst örgüt oluşturuldu. Bu yapı, TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, daha sonra birleşerek KESK'i oluşturan iki gayriresmi kamu çalışanı sendikaları birliği, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Türk Tabipler Birliği ve benzeri kuruluşlardan oluşuyordu. Demokrasi Platformu, farklı bileşkenlerle ve herhangi bir merkezîyetçi yapı olmaksızın, 50'den fazla ilde de oluşturuldu. Demokrasi Platformu, 20 Temmuz 1994 genel eylemini destekledi ve 1994 ve 1995 yıllarında birlikte 1 Mayıs kutlamalarını örgütledi. HAK-İŞ'in özelleştirme konusundaki tavrına ilişkin tartışmalar nedeniyle, HAK-İŞ 1995 yılı Şubat ayında Platformdan çekildi. Demokrasi Platformu, resmen tasfiye edilmemekle birlikte, 1996 yılında söndü. Ancak 1996 yılında 1 Mayıs, TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK ve KESK tarafından İstanbul'da birlikte kutlandı. 16 Ocak 1997 günü TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, KESK ve Türkiye Kamu-Sen, ortak sorunları tartışmak üzere ilk kez biraraya geldilerse de, bu ilişki somut adımlara ve eylemlere yol açmadı. TÜRK-İŞ, HAK-İŞ ve DİSK genel sekreterlerinin ortak açıklaması 4 Şubat 1997 tarihinde yayınlandı.

Sendikacılık Hareketinde Yapısal Değişim

Türkiye'deki sendikacılık hareketi 1989-1993 döneminde yükselişeydi. Sendikalar, üyelerini meşru kitle eylemleri için harekete geçirebiliyorlar ve kamu desteği sağlayabiliyorlardı. Bağıtlanan toplu iş sözleşmeleri, gerçek ücretlerin artırılmasında etkiliydi. 1982 Anayasasının ve çalışma mevzuatının birçok yasaklaması ve kısıtlaması, fazla bir sorun olmadan aşılabiliyordu. Kamu çalışanları, sendikalarını kurmuşlardı ve kısa vadede toplu sözleşme görüşmeleri ve bunun yanı sıra gerçek maaş artışları umutlarıyla, kamu çalışanlarının oldukça büyük bir bölümünü gösteriler ve diğer tür eylemler için harekete geçirebiliyorlardı.

Ancak, yeni sorunlarla veya zaten mevcut olan sorunların daha da ağırlaşmasıyla, bir bütün olarak sendikacılık hareketi savunma konumuna zorlandı. Özellikle 1993 yılından sonra, temel sorunlar toplu sözleşme görüşmeleri aracılığıyla çözülemedi. Yeni mücadele araçlarının geliştirilmesi gerekiyordu. Sendikacılık hareketinin yapısının,

- (a) hemen hemen süreklilik kazanmış bir ekonomik bunalıma ve ancak kısa canlanma dönemlerine,
- (b) yüksek düzeyde yapısal işsizliğe,
- (c) imalat sanayi üretimini geliştirmekte olan ülkelere kaydıran yeni bir uluslararası işbölümüne,
- (d) Orta ve Doğu Avrupa'da komünist partilerinin yıkılmasına ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına,

(e) sendikal bilinci ve sendikal örgütlülüğü zayıflatabilecek yeni teknolojilere ve üretim yöntemlerine dayalı yeni endüstriyel ilişkiler düzenine

uyum sağlayacak biçimde değiştirilmesi gerekiyordu.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sosyalleşmiş olan kapitalizm, işçi haklarını kavrayışı açısından yeniden 19. yüzyılın "saf" veya "vahşi" kapitalizmine dönme eğilimindeydi. Bir bütün olarak sosyal refah devleti, temel sendikal haklar ve işçiyi koruyucu mevzuat, endüstrileşmiş piyasa ekonomilerindeki toplumsal mutabakatın temelini oluşturmuştu. İşverenler, bu temel kavramları reddetmeye başladılar. Sosyal refah devleti çökertildi. Sendikacılık hareketinin meşruiyeti ve ILO belgelerince güvence altına alınan temel sendikal haklar sorgulanmaya başlandı. İşçiyi koruyucu mevzuata, ya "esneklik" çabalarıyla meydan okundu, ya da bu mevzuat, basitçe, kaçak işçi istihdamı aracılığıyla gözardı edildi.

Sendikalar canlı varlıklardır. Bu temel değişikliklerin sendikaların günlük işleyişinde etkileri oldu. Yeni sorunlarla başedebilenin yeni yolları ve araçları tartışılmaya başlandı. Bir zaman aralığıyla ve ağırlıkla da sınama ve yanılma yöntemiyle yeni çözümlere ulaşıldı veya yeni çözümler yaratıldı.

Sendikacılık hareketi günümüzde bir değişim sürecindedir. Bir dönüşüm sürecinin yaşandığı temel alanlar aşağıdaki biçimde gruplandırılabilir:

Sendikacılık hareketi, "toplu sözleşme sendikacılığı"nı aşmaya çalışmaktadır. TÜRK-İŞ, geleneksel olarak, ağırlıkla toplu sözleşme görüşmeleri ve toplu sözleşmeler aracılığıyla geliştirilebilecek olan ücretlerin ve diğer hak ve menfaatlerin üzerinde durmaktaydı. Günümüz koşullarında, böylesine kısıtlı bir perspektif, geçmiş mücadelelerin kazanımlarının korunmasında bile başarısızlığa mahkumdur. Satınalma gücünün ve diğer hak ve menfaatlerin korunması ve yaşama ve çalışma koşullarının geliştirilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin bütünlüğünün ve bağımsızlığının ve "demokratik ve laik sosyal hukuk devleti" niteliklerinin korunması için mücadeleye katılmayı, demokratikleşme sürecine katkıda bulunmayı, iş güvencesi için, kaçak işçi istihdamının önlenmesi için, temel sendikal hak ve özgürlüklerin özgürce kullanılmasının önündeki engellerin kaldırılması için, sosyal hukuk devletinin savunulması ve gerçekleştirilmesi için mücadele etmeyi de içeren daha geniş perspektifli ve daha kapsamlı bir mücadeleyi gerektirmektedir. Tüm bunlar, sendikacılık hareketinin güçlendirilmesi ve yaşama ve çalışma koşullarının geliştirilmesi için zorunludur.

Sendikacılık hareketi ve sendikalı işgücü için önemli bir tehlike, çalışanların diğer tabakalarından tecrit olmaktır. Yalnızca kendi üyesinin günlük sorunlarıyla uğraşan ve işçilerin ve kamu çalışanlarının örgütsüz kesimlerinin, emeklilerin, işsizlerin ve diğer insanların sorunlarını ihmal eden bir sendikacılık hareketinin tecrit olması kaçınılmazdır. Buna göre, sendikacılık hareketi, yaşanılacak daha iyi bir dünya ve ülke yaratma mücadelesinde tüm halkın önderi olmaya çalışmalıdır. Yeni kent yoksulları, Türkiye'de yakın bir gelecekte önemi artacak olan bir tabakadır. Bu kesimle ilişkilerin geliştirilmesi, sendikacılık hareketinin gündeminin ilk sıralarında yer almalıdır.

Sendikacılık hareketi daima diyalogdan ve çelişkilerin ve sorunların görüşmeler yoluyla çözülmesinden yana olmuştur. Ancak bu alandaki çabalar başarısızlıkla sonuçlanırsa, meşru kitle eylemleri kaçınılmaz olmaktadır. 1989-1993 döneminde, işçilerin ve kamu çalışanlarının yalnızca bazı kesimlerinin bu eylemleri, yüksek gerçek ücret artışlarının sağlanabilmesi için gerekli ve yeterliydi. Ancak, 5 Nisan istikrar programı sonrasında, gerçekleştirildiği biçim ve kapsamıyla bu eylemler yetersiz kaldı. Bu eylemler hala gereklidir, ancak bunların biçimi ve kapsamı, onları daha etkili kılacak biçimde genişletilmelidir. Deneyimler aracılığıyla gözlenen, enerji, telekomünikasyon ve

bankacılık sektörlerindeki çeşitli eylem türlerinin ve yasal grevlerin, hükümet ve işverenler açısından hayati önemde olduğudur. Bunlar, sistemin Aşıl'ın topuğunu veya sinir merkezlerini oluşturur. 1989-1996 döneminde, bu sektörlerde hiçbir etkili eylem gerçekleştirilmemiştir. Ancak, özellikle Hükümetin enerji ve telekomünikasyon sektörlerindeki özelleştirme çabalarıyla birlikte, eylemlerin kapsamının bu alanları da kapsayacak biçimde genişletilmesi olasılığı yüksektir. Eylemlerin etkinliği perspektifiyle yaklaşıldığında, kentiçi demiryolu ve deniz taşımacılığı ile otobüs taşımacılığı, havacılık, limanlar, eğitim ve sağlık hizmetleri ve kış aylarında karayolu ulaştırması, ikinci önemdedir. Diğer mal ve hizmetlerin üretimi ise ancak üçüncü sırayı almaktadır. Diğer taraftan, sendikacılık hareketi, zorunlu tasarruflar, sosyal güvenlik sorunları ve enflasyon gibi konular aracılığıyla, gelecekte çalışan nüfusun geniş kesimleriyle ittifak yapabilecek ve bunların harekete geçirebilecektir.

Türkiye'deki sendikacılık hareketi, sendikal mücadelenin bir aracı olarak tüketici bojkotlarını çok seyrek ve dağınık bir biçimde kullanmıştır. Bu aracın, haksız işten çıkarmalarla ve temel sendikal hakların ihlaline karşı mücadelede ve üye kaydetme kampanyaları ile grevleri desteklemede daha sistemli bir biçimde kullanılması tartışılmaktadır. Petrol-İş Sendikası'nın BP, Shell ve Mobil'e karşı 1996 yılında örgütlediği tüketici bojkotu, daha sistematik bir yaklaşımın yalnızca başlangıcıdır. Bu kampanyalar ağırlıklı olarak şirket gruplarına karşı kullanılacaktır; belirli bir şirketler grubundaki tüm şirketlere bu bojkot yaygınlaştırılacaktır. Çalışanların denetimindeki tüketici dernekleri ve işçi ve kamu çalışanı tüketim kooperatifleri de bu eylemlerde faal bir rol üstlenecektir.

"Saf" veya "vahşi" kapitalizm çağında sendikaların bugünkü yapıları yaşama ve çalışma koşullarının geliştirilmesi için daha kapsamlı bir mücadelenin sürdürülebilmesi açısından yetersizdir. 300 binden fazla işçinin çalıştığı işyerlerinde uygulanan 1995 kamu sektörü grevleri sırasında oluşturulan işyeri, il ve bölge grev komiteleri arzu edildiği gibi işlemedi. İşyerlerindeki işyeri sendika temsilciliği sistemlerinin yetersiz olduğu ortaya çıktı. Aynı yörede farklı sendikaların şubeleri arasındaki yatay ilişkiler, üyelerin büyük bölümünü eyleme çekmede ve destek ve dayanışma sağlamada yeterli değildi. Sendikalar, kadın işçiler ve genç işçiler için genellikle özel bürolara ve komitelere sahip değildir. Sendika üyelerinin eşleri ve çocuklarının sendikalarla hemen hemen hiç bağları yoktur. Sendika eğitim etkinliklerinin çoğu katılımcı, yaratıcı ve güncel sorunlar açısından yararlı değildir. Sendikaların uluslararası ilişkileri, ortak sorunlar için destek sağlama temelinde sürdürülmemektedir. Sendikalar toplumumuzdaki en demokratik örgütler olmasına karşın, üyelerin yeni politikaların formülasyonuna, kararların alınmasına, sendikal faaliyetlerin kontrolüne katılımının artırılması ve çeşitli demokratik olmayan uygulamaların sona erdirilmesi için yapılması gereken hala çok iş vardır. Bunlar, uluslararası tekelsel sermayenin denetimi altında ve çıkarları doğrultusundaki bir küreselleşme döneminde sendikacılık hareketinin eksikliklerinin ve hatalarının yalnızca küçük bir bölümüdür. Bunlar ve benzeri konular sendikacılık hareketinde çeşitli düzeylerde tartışılmaktadır.

Yapısal bir değişikliğin gerçekleştiği diğer bir alan ise, sendikacılık hareketinin siyasetle ilişkisidir. Bu konuyu biraz daha ayrıntılı olarak tartışmak gereklidir.

1946 yılında sınıf esasına dayalı sendikaların kurulmasına yeniden izin verilmesinden beri, Türkiye'deki sendikaların siyasal partilerle ilişkileri ve gayriresmi bağları oluştu. Belirli bir sendikanın içindeki zıtlıkların siyasal çizgiler doğrultusunda olması geçmişte ve belirli bir ölçüde günümüzde oldukça yaygındır. 13 Şubat 1961 tarihinde, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nden bazı sendikacılar Türkiye İşçi Partisi'ni kurdular. Diğer taraftan, TÜRK-İŞ, 1962 yılının ilk aylarında Türkiye Çalışanlar Partisi'ni kurmaya çalıştı. Taban desteği olmadan, bir program olmadan (Parti'nin programı kurulmasından 6 ay sonra yayınlanmıştır) ve aydınlarla bağlantıları olmadan bir avuç sendikacının bir çabası olan Türkiye İşçi Partisi başarısız kaldı ve, bir demokratik sosyalist olan

M.A.Aybar'a 9 Şubat 1962 tarihinde devredildi. Türkiye Çalışanlar Partisi'ni kurma çabaları ise, TÜRK-İŞ'in temsil niteliği olan bir organının kararıyla meşrulaştırılmıştı (Üye federasyonların, birliklerin ve sendikaların tümünün başkanlarından oluşan Mümessiller Heyeti), aydınlarla ilişkileri ve iyi biçimlendirilmiş bir programı vardı. Ancak taban desteği burada da yoktu, ve bu nedenle de kurulamadı bile.

TÜRK-İŞ, 1962 yılından beri, tüm siyasal partilerden resmen bağımsız kalarak, iktidardaki siyasal parti ile genel olarak yakın ilişkiler kurarak ve devlet politikasından hiçbir zaman sapmayarak, bir "partilerüstü politika" izledi. Örneğin, 1965 genel seçimleri öncesinde çeşitli siyasal partilerden 9 parlamentere karşı bir kampanya başlatıldı. Bazan, belirli bir siyasal parti ile işbirliği yapmak veya üyeliği teşvik ederek bir partinin politikalarını etkilemek doğrultusunda daha sistematik çabalara girildi. Ancak 1980 öncesinde göreceli olarak başarılı olan bu çabaların tümü, "saf" veya "vahşi" kapitalizm döneminde başarısız kaldı. Bunun arkasından, özellikle 1987 yılından sonra, yeni bir eğilim gelişti ve genel kural halini aldı. TÜRK-İŞ, iktidardaki Anavatan Partisi'ne meydan okumaya başladı. 1989-1991 döneminde tüm işçileri Hükümete karşı harekete geçirebilmek mümkün oldu. Doğru Yol Partisi - Sosyal Demokrat Parti Koalisyon Hükümeti'ne karşı da sendikacılık hareketinin birliği sağlandı. Kısa ömürlü Doğru Yol Partisi - Anavatan Partisi Koalisyon Hükümeti ve günümüzdeki Hükümet de sendikacılık hareketini karşılarında buldular.

İşçilerin ve sendikacılık hareketinin Hükümete ve iktidardaki siyasal partiye karşı birliğinin sağlanabilmesi ancak son on yıllık dönemde gerçekleşti. Bundan sonra, siyasal partilere duyulan güvensizliğin gittikçe artması koşullarında, Hükümetlere ve "siyasal partilere karşı oluşan bu birlik", "siyasal faaliyet için bir birliğe" dönüşmeye başladı. Meşru kitle eylemleri ve yasal grevler, değişik etnik kökenleri, dini inançları, siyasal tercihleri, meslekleri, v.b. olan işçiler arasında yeni bir birlik oluşturdu. Yeni endüstriyel ilişkiler sistemleri ise, siyasal alanda da bir birliği gerekli kıldı. Diğer tüm konfederasyonlar, sendikaların parti politikasında bağımsızlığını ve doğrudan işin içine girmemesini savundularsa da, TÜRK-İŞ farklı bir çizgi izledi.

TÜRK-İŞ'in bir işçi partisinin kurulmasına öncülük etmesi önerileri, 1987 yılından itibaren ciddi biçimde gündeme gelmeye başladı.

TÜRK-İŞ'in 1992 yılı Aralık ayındaki 16. Genel Kurulu aşağıdaki kararı kabul etti:

"Yukarıda ifade edilen sorunların çözümü ve taleplerin yerine getirilmesi, toplu sözleşmelerle sınırlı bir sendikacılık anlayışının aşılmasını, sendikacılık hareketinin siyasal alandaki bağımsız gücünün güçlendirilmesini, hissettirilmesini ve gerektiğinde demokratik biçimde alınan kararlar doğrultusunda kullanılmasını... gerektirmektedir."

TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral, 1993 yılında İstanbul'daki 1 Mayıs mitinginde katılımcılara hitap ederken şunları söyledi:

"İşçi sınıfı olarak, siyasal alandaki bağımsız gücümüzü geliştirmek ve etkili bir biçimde kullanmak durumundayız. Mevcut siyasi partiler, işçi sınıfının taleplerine kulaklarını tıkamayı sürdürür ve sermayedarların borusunu öttürmeye devam ederlerse, işçi sınıfı kendi siyasi partisini kuracaktır. Tabandan yükselen ses budur. Böyle bir siyasi parti, kısa sürede ya iktidar partisi, ya da ana muhalefet partisi olacaktır. Buna yürekten inanıyorum."

TÜRK-İŞ, bundan sonra, sendikaların ve işçi hareketinin temel siyasal, demokratik ve ekonomik taleplerini formüle etmeye ve bunları çeşitli organlarda tartışmaya başladı. Çeşitli illerde 1993 yılı Kasım ayından itibaren bölgesel toplantılar düzenlendi. Bir programın oluşmasına yönelik temel talepler, bu toplantılarda tartışıldı ve toplantıların

bildirgelerinde formüle edildi. TÜRK-İŞ, 1994 yılındaki yerel seçimler öncesinde, "Siyasal Partilerden Hesap Sor!" başlıklı bir broşür yayınladı ve yaygın biçimde dağıttı. TÜRK-İŞ, 1995 yılında, 1 Mayıs öncesinde yeni bir talepler dizisini dağıttı. Demokrasi Platformu, bu taleplerin bazılarını ortak bildirge olarak kabul etti. TÜRK-İŞ, 5 Mayıs 1995 günü, bu taleplerini tüm siyasi partilere gönderdi ve bu konularda partilerin görüşlerini talep etti. Talebin yinelenmesine karşın, yalnızca Anavatan Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve İşçi Partisi yanıt verdi. Bazı sendikalar bu belgeyi kendi genel kurullarında kabul ettiler. Bundan sonra, TÜRK-İŞ'in 1995 yılı Aralık ayındaki 17. Genel Kurulu bu belgeyi onayladı. Bu belge, sendikacılık hareketinin temel siyasi, demokratik ve ekonomik taleplerinden ve önerilerinden oluşmaktadır. Bu belge bir parti programı gibidir.

İşçilerin, kamu çalışanlarının, emeklilerin, işsizlerin, küçük esnaf ve sanatkarın ve köylülerin çıkarlarını koruyacak ve geliştirecek bir partinin kurulmasının gerekliliği 1996 yılında TÜRK-İŞ'te çeşitli düzeylerde ve organlarda tartışılmaya başladı. Bu gelişim basında da tartışmalara yol açtı. Tartışmalardan olumlu sonuç alınması üzerine, TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu 3 Aralık 1996 tarihinde aşağıdaki kararı kabul etti:

"Başkanlar Kurulumuz, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin siyasi alandaki bağımsız gücünün demokratik bir biçimde geliştirilmesi ve güçlendirilmesi konusuna gereken önemi vermeye devam edecektir. İşçi sınıfımız ve TÜRK-İŞ siyasete ağırlığını koymalıdır. TÜRK-İŞ'in önderliğinde ve TÜRK-İŞ Genel Kurul kararları doğrultusunda bir siyasi partinin oluşturulması konusunun tüm Teşkilatlarımızda tartışılması sürdürülecektir. "

21 Aralık 1996 günü ise, İstanbul'da tüm üst düzey sendikacıların katıldığı bir toplantıda aşağıdaki karar kabul edildi:

"İşçi sınıfının sorunları yalnızca toplu iş sözleşmeleri ile çözülemez. Ülkemizin ve halkımızın temel sorunlarının çözüm yeri Parlamento'dur. Halkımız, çoğulcu, katılımcı ve demokratik parlamenter düzene olan inancını sürdürürken, Parlamento'da temsil edilen siyasi partilerin izledikleri yanlış politikalar nedeniyle, bu partilere olan inancını ve güvenini hızla yitirmektedir. Parlamento, zenginler kulübü olmamalıdır. Ülkemizde bugün bir siyaset boşluğu yaşanmaktadır. Bu boşluğu, halkımızın öncüsü ve umudu TÜRK-İŞ doldurmalıdır; başta işçi sınıfımız olmak üzere tüm çalışanlar doldurmalıdır. Türkiye nüfusunun yüzde 95'ini oluşturan işçi sınıfımız ve diğer çalışanlar, siyasete ve Parlamento'ya ağırlığını koymalıdır. İşçi sınıfı artık yönetilen değil, yöneten olmalıdır. TÜRK-İŞ, halkımızın nüfusunun yüzde 95'ini oluşturan işçilerin, memurların, emeklilerin, işsizlerin, küçük esnaf ve sanatkarların ve köylülüğün çıkarlarını koruyacak ve Türkiye'ye sahip çıkacak bir siyasi partinin oluşturulması çalışmalarına ağırlık ve hız vermelidir."

Bu tür bir girişimin önünde hala yasal engeller bulunmaktadır. Anayasanın, sendikaların siyasi faaliyetini ve siyasi partilerle ilişkilerini kesin bir biçimde yasaklayan 52. maddesi 1995 yılında yürürlükten kaldırıldı. Ancak ciddi yaptırımlarıyla birlikte benzer hükümler hala Sendikalar Yasasında ve Siyasi Partiler Yasası'nda bulunmaktadır. Bu açık yasaklamalara karşın, TÜRK-İŞ siyasi yaşamda belirleyici bir rol oynamaya kararlıdır. Bunun, bir siyasi partinin kurulması biçiminde mi olacağı konusu, henüz TÜRK-İŞ'in yetkili organlarında kararlaştırılmamıştır. Ancak, eğer böyle bir tavır benimsenirse, TÜRK-İŞ, böyle bir girişim için, diğer demokratik kitle örgütlerinin de işbirliğini arayacaktır. Böyle bir durumda, sendikacılık hareketinin anti-demokratik ve çağdışı yasaklamalarını aşmadaki deneyimi ve becerisi sorunu çözecektir.

Şubat 1997